

OKO SUKCESIJE SAKRALNIH OBJEKATA NA ISTOJ GRADEVINI U BOGDAŠIĆIMA U BOKI KOTORSKOJ

Miloš Milošević

UDK 003.07:726.5 (497.16 Bogdašići) "9/14"

Izvorni znanstveni rad

Miloš Milošević

Dobrota

Analizirajući vizitacije kotorske biskupije 17. i 18. stoljeća autor iznosi nove podatke o crkvi sv. Petra u Bogdašićima na poluotoku Vrmcu u Boki Kotorskoj. Na njoj su sačuvana dva natpisa: jedan na latinskom, o majstoru Regulusu koji je sazidao klastar, i drugi ćirilični iz 1269. godine o episkopu Neofitu, koji je podigao crkvu. To govori o sukcesiji: od benediktinske crkve sa samostanom i klastrom (10.-13. st.), preko Neofitove rekonstrukcije (13.-15. st.) do katoličke crkve od 15. stoljeća.

U selu Bogdašići iznad Tivta, na jugozapadnoj strani poluotoka Vrmca u Boki Kotorskoj na brežuljku Gradac na 145 m nadmorske visine, nalazi se katolička crkva sv. Petra s dva rana i veoma dragocjena natpisa. Prvi je na latinskom, nedatiran, i svjedoči o jednom klastru iz impozantnog niza benediktinskih opatija na području Boke Kotorske i šire, od 9. do 13. stoljeća. Drugi je ćirilski, ktitorski natpis episkopa Neofita na zapadnoj fasadi iste crkve datiran 1269. godinom, kada je poslije gašenja mnogih benediktinskih zajednica došlo do preuzimanja nekih njihovih sakralnih prostora od strane pravoslavne crkve. U doba mletačke vladavine crkva je vraćena katolicima. Kod svih tih promjena treba odati priznanje i jednoj i drugoj konfesiji što su oba raznorodna natpisa sačuvali. Čak su obje ploče zbog raznih restauracija mijenjale položaje, ali nisu uklonjene nego su ponovno postavljene na vidnim mjestima.

Taj historijski značajan i zanimljiv susret dviju kršćanskih konfesija jednog istog utemeljitelja, koje su poslije 11 zajedničkih stoljeća odlučile da od 1054. godine žive i djeluju odvojeno, nekada sarađujući, a nekada suprotstavljajući se, privukao je veliki broj istraživača i o tome postoji dosta brojna literatura.¹ Teškoće su, doduše, što se radi o ranim

¹ Važniji radovi su: *P. Šerović*, Kako su venediktinski manastiri u Boki Kotorskoj prešli u ruke pravoslavnih Srba, *Glasnik Srpske pravoslavne patrijaršije*, Beograd 1923.; *I. Stjepčević*, Lastva,

epohama pa za svaki sloj ne postoji dovoljna dokumentacija, a cjelina se ne može dobro shvatiti bez povezivanja događaja i uočavanja njihovih interakcija. Utoliko nam je dragocjenije sve ono što je moglo biti sačuvano kao i sve novo što još može da se nađe.

Povod su da ovdje predložim neka nova razmišljanja o Sv. Petru u Bogdašićima dvije vizitacije 17. i 18. stoljeća iz Biskupskog arhiva u Kotoru,² koje nisu nikako, ili su vrlo malo poznate,³ pa ih treba napraviti dostupnim znanosti. Pritom treba reći da biskupi nisu historičari, niti je to djelatnost njihovog rada, pa njihova razmišljanja više govore o stavu crkve i čuvanju nekih tradicija, a manje o točnosti njihovih pojedinih stavova, iako su sačuvane značajne pojedinosti. Neobično je samo da oni nikako ne spominju tako rano i brojno prisustvo benediktinaca, kao glavni argument za kasnije sukcesije i sporove oko Sv. Petra, Prevlake i drugo. Sačuvala se znači samo jezgra tradicije o nekom historijskom i hronološkom prvenstvu katoličkog sloja na spornim područjima.

Odmah treba reći da ne postoji saglasnost svih koji su se bavili tim pitanjem oko kontinuiteta izraženog u naslovu ovog rada, naime, da isto kao što crkva sv. Petra čuva dva raznovrsna natpisa, tako ona predstavlja građevinu koja je, na određeni način, u sebi povezivala tri sakralna objekta. Prvo je ranosrednjovjekovna crkva, s klaustrom i samostanom benediktinaca Sv. Petar “de Gradec”, kao i, djelimično ili potpuno, na istim temeljima izgrađena Neofitova pravoslavna crkva s pjevniciama i, najzad, od 15. stoljeća opet katolička crkva s kapelama. Nedostatak arheoloških istraživanja ne omogućuje da se bliže sazna o tome kako je sve to u pojedinostima teklo, a i u arhivskoj dokumentaciji ima jasnih tragova za pravdanje baš takvih sukcesija.

Dobar je broj znanstvenih radnika koji smatraju da se radi o istoj crkvi i sakralnom prostoru i da je dokumentacija Kotorskog arhiva dovoljno iscrpna i ne dovodi u sumnju povezivanje pojma “Gradec”, ili “Grace” s kasnijom pojavom imena Bogdašić, i da je položaj benediktinske crkve i samostana na tom istom prostoru gdje se sada nalazi crkva sv. Petra sigurno ubiciran.⁴ Pa ako se na takvom mjestu nađe ploča s podatkom o klausturu, zašto bi se u njenu autentičnost sumnjalo? Drugi, opet smatraju da se radi o raznim crkvama i samostanima, a da su ploče i s latinskim i ćirilskim natpisima prenijete sa nekih drugih objekata.

Kotor 1934.; *P. Butorac*, *Monasteria benedictinorum in Dalmatia in districtu Catharensi*, Roma 1959; *D. Stratimirović*, *O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske*, SKA, Beograd 1885.; *D. Bošković*, *Dve bokeljske crkve*, Glasnik Narodnog univerziteta 1-4, Kotor 1939.; *I. Ostojić*, *Benediktinci u Hrvatskoj I-III*, Split 1964.; *V. J. Đurić*, *Crkva Sv. Petra u Bogdašiću i njene freske*, Zograf 16, Beograd 1985.; *I. Božić*, *Selo Bogdašići u srednjem veku*, Nemirno pomorje XV veka, Beograd 1979.

² Na ove vizitacije (službene preglede crkvenih ustanova od strane biskupa) obratio mi je pažnju arhivist Kotorske biskupije don Ante Belan na čemu mu se srdačno zahvaljujem.

³ *P. Butorac*, *Monasteria...*, n. dj. str. 15, bez navodenja signature.

⁴ Pored spomenutih Šerovića, Stjepčevića, Butorca i Ostojića, još navedimo: *P. Mijović*, *Fomiranje kotorske slikarske škole*, *Istorija Crne Gore* 2/1, Titograd 1970., str. 257; *I. Pušić*, *Preromanička arhitektura i skulptura Boke Kotorske* (rukopis), str. 25; *D. Moškov-Zloković*, *Kulturno-istorijski spomenici na terenu tivatske općine*, “Tivat” 1983., str. 161.

Crkva sv. Petra u Bogdašićima kraj Tivta, latinski natpis na crkvi

Poslije novih dokumenata koje ovdje izlažem, nalazim još više argumenata da su oba natpisa “in situ”, u smislu prostora i građevine, iako ne i točnog mjesta gdje su ranije bili i gdje se sada u ovom trenutku nalaze.

Podimo od značajnog i više puta objavljenog latinskog natpisa o majstoru Regolusu, koji je zidao klaustar: “In nomine Christi. Clastrum istum (!) co(n)struxit Regolus magis(t)ru.” Natpis se sada nalazi na unutrašnjem južnom zidu crkve, na oko 1,5 m od kapele, prema ulaznim vratima. Veoma je važan podatak iz vizitacija, da se 1689. godine, prema biskupu Drago, taj natpis nalazio “... u uglu jedne kapele na podu...”⁵ Slično tome tvrdi i 1766. biskup Dall’ Ogljo da je natpis “... u uglu crkve, povezano s podom...”⁶ Ali kada se u 17. ili 18. stoljeću govori o podu, onda moramo imati u vidu da tadašnji nivo poda, po svoj prilici, nije bio isti kao u 13. stoljeću, u doba Neofita, ili, još ranije, iz vremena benediktinaca. To se i sasvim sigurno moglo utvrditi kada je 1981. godine ekipa Muzeja u Tivtu vršila arheološka istraživanja na više mjesta oko crkve i u južnoj kapeli, gdje su otkrivene freske. Tom prilikom su se pronašli tragovi fresaka, identični sa onim otkrivenim

⁵ “... in angulo unius capellae... in pavimento...” BAK, BI XXI Drago (Marinus Drago), str. 115-115/t. Kada se u toj vizitaciji navodi tekst latinskog natpisa, sasvim bez osnova se citira ime kralja Dragomira pa se pogrešno čita: “In nomine Christi, Dragomirius rex, claustrum istum construxit Regolus (!) cum (!) manistrum”. Kako je do ovog moglo doći nije sasvim jasno, osim ako se znak križa na početku nije shvatio kao invokacija, a tekst “In nomine Christi” pročitao kao “Dragomirius rex”!

⁶ “... in angulo ecclesiae pavimento connexa...” BAK, BI XLVI Stephanus de Oleo, str. 766-768.

na zidu, na dubini iskopane sonde od 80 cm do 1 metar, Pa ni tu se još nije pronašao originalan pod.⁷

Latinska poča Regulusa, koji je podigao klaustar, svakako pored samostana, najvjerojatnije se izvorno nalazio na zidu, pa je episkop Neofit, kada je zidove dao oslikati, postavio u ugao istog prostora, na podu. A baš bi taj prostor, koji je sada kapela u katoličkoj crkvi, a ranije bio pijevnica u Neofitovoj rekonstrukciji, mogao predstavljati ostatak klaustara, uz primarnu manju crkvu. I na južnom zidu crkve sv. Mihajla na Prevlaci isto se nalazio klaustar.⁸ Klaustri su, kao što je poznato, "zasvođeni hodnici... trjemovi s unutarnje strane izgrađenog samostanskog četverokuta..."⁹ Služili su za molitvu i odmor. Uz malenu crkvu sv. Petra, koja je tek kasnije produžena, klustar je, sa samostanom, isto bio manji, možda samo za nekoliko monaha. Ali kako se stvarno pružao u tom prostoru, ne može se znati bez arheoloških iskopavanja. Doduše, kako smo već rekli, iskopavanja su 1981. godine obavljena i oko crkve, ali se nije išlo dovoljno duboko. Zapravo na dubini od svega 20-50 cm otkriveni su tada na više mjesta brojni grobovi, primitivno izrađeni amorfnim kamenjem i pločama. A pravi nivo, na kome bi trebalo tražiti temelje crkve ili klaustaru, nalaze se, kako smo već vidjeli, na oko 1 m dubine.

Dodajmo još da je veoma zanimljiv arhivski podatak, koji je objavio I. Stjepčević, a po kome se vidi da se zetski episkop zadržavao, osim na Prevlaci, i u ovom samostanu kod Sv. Petra, pa ga se u dokumentu vezuje baš za taj objekt. U tom dokumentu Kotorskog arhiva, a u vezi neke kuće u Kotoru, stoji. "... kod kuće gospodina episkopa de Graze", što je sigurna oznaka Sv. Petra. Takva naznaka sasvim sigurno svjedoči da je i tamo episkop boravio.¹⁰

Kako se vidi, latinska ploča nije datirana, ali smatram da je J. Kovačević u pravu kada je datira s 11. stoljećem.¹¹ Neke datacije u 13. i 14. stoljeću i historijski su nemoguće jer crkvu posjeduje Neofit, a kada u 15. stoljeću prelazi u katoličke ruke, nema više ni benediktinaca, niti može biti riječi o klaustaru bilo kog drugog reda, nego samo o jednostavnim restauracijama same crkve.

Ali da bi se mogla shvatiti autentičnost te crkve, ploče i tog prostora u prvom benediktinskom sloju, ne smije se previdjeti bitnu činjenicu da se ona nikako ne javlja

⁷ Ekipa Muzeja Tivta radila je u sastavu: mr Ilija Pušić i Dušanka Moškov, direktor Zavičajnog muzeja Tivat.

⁸ V. Korić, *Ostaci materijalne kulture*, "Tivat" 1983., str. 29. Inače prof. Korać daje svoje nadahnuto viđenje prisutstva benediktinaca na ovim prostorima "... koji osnivaju svoje kolonije i manastire... Prvenstveno za njih podižu se prve sakralne građevine od trajnog materijala... Pisani podaci su malobrojni i oskudni. Ni materijalni ostaci nisu štedri. Međutim zbir obe vrste podataka, uz kartu spomenika, ocrta obrise uzbudljive slike ovog kraja u ranom srednjem veku... Biće da su mimo more i pitome obale višestruko bili pogodni za osnivanje monaških kolonija toga doba... Od lokaliteta u Bijeloj i Rosama... preko Stradiota i Prevlake do severoistočne obale tivatskog zaliva stajale su ove jedinstvene naseobine blizu i na vidiku jedna drugoj, kao na nekom velikom jezeru..."

⁹ I. Ostojić, *Benediktinci...* n. dj., str. 216-217.

¹⁰ "...iuxta domum domini episcopi de Graze..." I. Stjepčević, *Lastva*, n. dj., str. 9, bilj. 6.

¹¹ *Istorija Crne Gore 1*, Titograd 1967., str. 328.

usamljeno i zato nesigurno kao istorijska pojava. Naprotiv ta crkva je čvrsto povezana u čitavom sistemu brojnih raznih samostana od 9. do 13. stoljeća. O tome nema mnogo pisanih dokunamata, niti se za tako rano vrijeme to može očekivati, ali zato dva glavna dokumenta daju ne samo sigurnu, nego i impresivnu sliku deset sigurno ubiciranih samostana misionarske akcije bendiktinaca na tom našem užem prostoru koji gravitira Sv. Petru.

Najraniji poznati arhivski dokument o okupljanju brojnih benediktinskih opata Boke i šireg područja je iz 1166. godine. Doduše mi ne možemo biti potpuno sigurni da li se tu nalazio i opat baš iz Sv. Petra iz Bogdašića, iako je crkva spomenuta s tim titularom. Jer na velikom crkvenom slavlju u Kotoru, prilikom posvećenja oltara u tek dovršenoj katedrali sv. Tripuna od 19. juna 1166. godine naveden je, između 8 opata, od kojih su 4 iz Boke, i "Petro abbate sancii Petri".¹² Ali tu nedostaje još i neka bliža oznaka, jer pod istim imenom Sv. Petra poznate su čak još tri susjedne benediktinske opatije Sv. Petra i to: "de Gradez" u Bogdašićima, "de Suranna" u Kotoru, u blizini južnih gradskih vrata, i "de Campo" ili "de Albis" u Bijeloj.¹³ Sigurno se, dakle, ne može znati o kojem je zapravo riječ, iako treba imati u vidu da je kotorski samostan bio ženski¹⁴ pa se prema tome isključuje. Još treba reći da su, pored tadašnjeg kotorskog biskupa Maja i još 4 obližnja biskupa, još iz Boke prisutni opati: Sv. Jurja (Đorđa) pred Perastom, Sv. Mihovila (Mihaila) Kotorskog, Sv. Marije Budvanske i već navedeni Petar iz Sv. Petra. Prisutan je i predstavnik vizantijske vlasti Kir Isak, dux Dalmacije i Duklje, kao i lokalni priori Vita i Andrija.¹⁵

Još je opširniji popis benediktinskih samostana u drugom značajnom dokumentu iz 1346. godine kada papa Klement, na inicijativu kotorskog biskupa Sergija, traži od kralja Dušana povrat 8 crkava, od kojih su 3 tada pripadale užem području Sv. Mihajla (Sv. Luka iz Krtola, Sv. Mihailo "de Tombe" sa Prevlake, i Sv. Petar "de Gradez" iz Bogdašića), a 5 širem bokeljskom krugu, i to Budve (Sv. Marija "Buduensis"), Bijeje (Sv. Petar "de Campo"), Rose (Sv. Marija "de Resson")¹⁶ i Tivta (Sv. Marko "de Pinita").¹⁷

I za Sv. Nikolu "de Petraniza" nađena je točna ubikacija na Luštici.¹⁸ Ovdje se u

¹² *I. Smičiklas*, Codex diplomaticus II, 102.

¹³ Inače je naziv "sv. Petar" posvuda veoma čest, tako da ga se na istočnoj obali Jadrana sreće 15 puta kao titulara benediktinskih opatija, priorata ili hospicija. *I. Ostojić*, Benediktinci... n. dj., II, str. 15. Inače je uočeno da su "istočni manastiri, većinom, imali imena po rijeci, potoku ili selu, dok zapadni po imenima svetaca. Kada dolazi do preuzimanja istih objekata, onda se i u pravoslavnim rukama zadržava ime sveca". : *Ostojić*, Benediktinci... n. dj., I, str. 55-56.

¹⁴ O tome govori Cisilla u svom rukopisu "Bove d'oro". Poznata je i jedna predstojnica samostana koja se zvala Rada, što potvrđuje poznatu činjenicu da su benediktinci održavali narodna imena kraja gdje se nalaze i odakle su bile sestre.

¹⁵ Spomenimo još četvoricu prisutnih opata iz daljeg kruga samostana: Sv. Marije Ratačke, Sv. Ivana iz Drivasta, Sv. Spasa iz Bara i Sv. Sergija i Baha na Bojani.

¹⁶ U literaturi se oznaka "de Resson" vezivala za Risan, ali kada je mr Ilija Pušić u Rosama iskopao temelje crkve, pomenutu oznaku treba vezati za Rose. *I. Pušić*, Rose u srednjem vijeku, Balcanaslavica 6, Prilep 1977., st. 117-130; isti, Antičke komunikacije kroz Boku Kotorsku u svjetlu novijih otkrića, Putevi i komunikacije u antici, Materijali XVII, Peć 1978., str. 143-154.

¹⁷ Pin, močvarno zemljište u sredini tivatske obale.

¹⁸ U selu Marovići, na lokalitetu "Petrinica", s tragovima arhitekture i skulpture 10.-11. stoljeća.

dokumentu ne spominju navedeni samostani u Kotoru i pred Perastom, jer su oni ostali u katoličkim rukama.

Iako nema sačuvanih podataka, savršeno je prirodno da je morala imati ploda ta impresivna akcija prve sustavne misionarske kristijanizacije bokeljskog područja ranog srednjeg vijeka. Jasno se ocrtava čvrsti krug od Budve, Tivta, Bogdašića, Prevlake, Krtola, Rose, Bijele, Perasta i Kotora. Seljački i stočarski slavenski svijet na zemljištima oko tih benediktinskih sjedišta sigurno je prihvatao njihove duhove i kulturne poticaje.

Pored toga treba znati da je veliki dio toga područja pripadao distriktu kotorske komune. Još za vizantijskih vlasti Kotor jako razvija komunalno uređenje i pomorstvo (ugovor sa Omišanima iz 1167.), pa su već tada, vjerojatno, uređeni i problemi oko gradskog distrikta. O tome, doduše, nema dovoljno dokumentacije i ne postoji puna saglasnost istraživača, ali treba imati u vidu ranu Dukljaninovu vijest o gozbi Kotorana na Stradiotima, svakako na svom teritoriju, u vezi ubojstva kralja Dragomira. Uostalom Dukljanin prvi navodi "Culfum de Cattaro" a ne "Risonicus". Zatim biskup Ursacije 1124. poklanja Prevlaku crkvi sv. Tripuna, svakako nešto što njemu pripada. A I. Sindik točno zapaža da se u kasnijim nemanjićkim darovnicama Kotoru područja Grblja, Bijele, Kruševica i Ledenica, nigdje ne spominje Vrmac i Prevlaka. A to je, vjerojatno, baš zato što je to morao biti stari posjed Kotora.¹⁹ Ali onda kada ima dosta arhivalija, od 1326. godine, čak i kada je već uspostavljena Metohija Zetske episkopije, ima podataka o vlasništvu na odnosnim područjima, pa se tu nalaze i domaći seljaci, i Kotorani, pa i katolička crkva.²⁰ Važne su i neke lokalne tradicije, npr. da su benediktinci imali posjede između rječice Gradiošnice i sadašnjeg puta.²¹

Duga stoljeća, od prve datacije iz Budve s 840. godinom, pa do 13. - 14. stoljeća dovela su do laganog gašenja benediktinskog reda i napuštanja sakralnih objekata. U to doba, a za vrijeme vladavine srednjovjekovne Raške, u ekspanziji je pravoslavna crkva, zetski episkop nalazi svoje sjedište na Prevlaci, a dio napuštenog benediktinskog sakralnog prostora obnavlja se za potrebe pravoslavne crkve. S tim se, vjerojatno, smatralo da ide i imovine ranijih opatija. I. Stjepčević smatra da su zetske episkope, vjerojatno, obdarili Nemanjići, pa je "odatle vjerojatno i grčki naziv metohija, koji je u Srbiji bio u porabi."²²

I oko ćirilske ploče na fasadi Sv. Petra u Bogdašićima, stoji dugi spor je li tu "in situ" ili je odnekud prenijeta. U prilog prve teze svakako ide pronalazak fresaka 13. stoljeća visokog kvaliteta.²³ U prilog drugog stava o prenosu ploče I. Stjepčević je iznio veoma ozbiljan argument što je ploča prelomljena. Međutim, tu treba imati u vidu i

Rad I. Pušića o tom je u štampi.

¹⁹ I. Sindik, Komunalno uređenje Kotora, Beograd 1950., str. 26.

²⁰ I. Stjepčević, Prevlaka, Zagreb 1930., str. 19.

²¹ I. Ostojić, Benediktinci..., n. dj., str. 496-497.

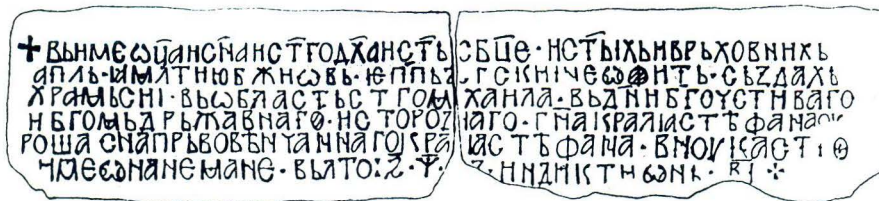
²² I. Stjepčević, Kotor i Grbalj, 1941., str. 49.

²³ Freske je otkrio don Bogdan Petrović i još 1939. obratio pražnju prof. Đurđu Boškoviću, ali se tada nije ništa dalje poduzelo. D. Bošković, Dve bokeljske crkve, n. dj., str. 36. Daleko kasnije preduzeto je stručno čišćenje i detaljno proučavanje. V. J. Durić, Crkva Sv. Petra u Bogdašiću i njene freske, Zograf 16, Beograd 1985., str. 26-38.

podatak Đ. Stratimirovića koji je 1895. dobio od seljaka iz Bogdašića, da je radi proširenja crkve prema vratima (zapadu), prije 30-40 godina “staro pročelje razvaljeno, a ploča prenesena na novo pročelje crkve”.²⁴ To je, dakle izvedeno oko 1860. godine, pa je tom prilikom moglo doći do preloma teške monolitne ploče s natpisom.²⁵

Svakako je od značaja svaka nova vijest o ploči, bilo kao čisto tvrđenje ili, još bolje, kao objašnjenje zašto se zastupa neka određena tvrdnja. A to su baš podaci iz ovih vizitacija.

Crkva sv. Petra u Bogdašićima kraj Tivta, ćirilčki natpis na crkvi

Ali najprije iznesimo tekst s ploče kako ga suvremena znanost, poslije dugih nesigurnosti, danas čita.²⁶ Tekst glasi: “V ime otca i sina i svetago duha i svetie Bogorodice i svetih i vrhovnih apostola, ja milostju božijov jepiskop zetski Neofit sazdah hram sij v oblast svetago Mihaila, v dni bogočastivago i Bogom državnago i svetorodnago gospodina kralja Stefana Uroša, sina Prvovjenčanago kralja Stefana, unuka svetago Simeona Nemanje, v ljeto 1269, indiktion.12 (BI).”

Vizitacije, naročito ona prva iz 17. stoljeća posebno se zadržava na toj ploči. Ali prije toga, kotorski biskup Marin Drago 12. VII. 1689. godine kaže za cijelu crkvu da je veoma stara i da je negda pripadala Grcima (pravoslavicima). Građevinu opisuje kao dosta dobrih proporcija, cjelokupnu od kamena, zasvođenu, s lijepim podom od kvadratnih kamenih blokova.²⁷ Slično tome će Dall’Oglio 77 godina kasnije (10. VII. 1766.) napisati da je crkva “antiquae extructionis”, ali se podvlači da nema nikakvog dokumenta kada je baš podignuta.²⁸

Ćirilskoj ploči se daje veliki prostor. Njen tekst se na marginama dokumenta iz 1689. godine ispisuje najprije prema originalu ćirilicom, zatim s prevodom na latinski jezik i, najzad, daje se transliteracija na latinicu. Glavni rezultat svega toga je tvrđenje: “Natpis prenesen iz crkve Sv. Mihaila, sa mjesta Prevlaka, ili Brda, i sada postavljen u crkvu Sv. Petra Bogdašića, na pročelje crkve.”²⁹

²⁴ D. Stratimirović, O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske, SKA, Beograd 1985., str. 14.

²⁵ Isto

²⁶ G. Tomović, Morfologija ćirilskih natpisa na Balkanu, Beograd 1974., str. 44.

²⁷ “... ecclesiam quae est antiquissima, et fuit olim Graecorum, satis bene disposita, tota lapidea et involtata, habet pavimentum plucrum ex lapidibus quadratis...” BAK, BI XXI, 115.

²⁸ “... Nullo documento apparet quo seculo ispsa extracta sit” BAK, BI XLVI, str. 766-768.

²⁹ “Inscriptio translata ex ecclesia Sancti Michaelis, ex loco Prevlaca, seu Barda, et nunc remissa in ecclesia Sancti Petri Bogdascichi, in faciem ecclesiae..” isto.

Odmah treba reći da je to čitanje s kraja 17. stoljeća u mnogim pojedinostima pogrešno, ali ne smatramo potrebnim da se na tome zadržavamo. Uostalom, taj teški ćirilski tekst iz sredine 13. stoljeća zadavao je velike muke i kasnijim užim stučnjacima, tako da se tek danas može smatrati da je pouzdano pročitano. Lica od kojih su biskupi tražili pomoć za čitanje ćirilice iz 13. stoljeća nisu bili dublji znalci. Njihove greške nisu od naučnog interesa.

Veoma je važno, međutim, na osnovi tog cjelokupnog napora, a posebno prevođenja na latinski u 17. stoljeću pokušati shvatiti kako se pravda uvjerenje da je ploča prenijeta baš s crkve sv. Mihaila na Prevlaci. Zato je potrebno istaći bitna mjesta koja su, po mom mišljenju, dovela do pogrešnih zaključaka. Biskup Marin Drago je, naime, smatrao da se na samoj ploči nalazi indikacija gdje se ploča ranije nalazila. Dva su ključna mjest na koja treba obratiti pažnju.

Iako je uglavnom točno pročitano: "... sazidah /treba: sazdah/ hram sveti /treba: sij/ va /treba: v/ oblast svetago Mihaila", taj podatak nije shvaćen "teritorijalno", u smislu područja, regije gdje je nastala crkva, nego "personalno", u smislu ličnosti zaštitnika, svetog titulara crkve. Da je to zaista tako shvaćeno saznajemo preko latinskog prevoda tog pasusa, koji glasi: "extruxi templum sanctum, tutelari sancti Michaeli..." Pa kako je na Prevlaci postojala crkva Sv. Mihaila, zaključilo se da je taj spomen sv. Mihaila u stvari spomen te prvobitne Neofitove crkve na kojoj je bio natpis, pa je naknadno prenijet na crkvu sv. Petra. U stvari biskupi očito nisu poznavali drevni benediktinski sloj prve evangelizacije ovog područja kojem su, pored ostalog, pripadali i Sv. Mihailo i Sv. Petar. Biskupi nisu znali ni za veliki skup u katedrali sv. Tripuna 1166. godine ni za pismo pape Klementa od 1346. kada se poimenično traži povrat crkava. Kako se to nije sprovelo, došlo je kasnije do nasilne akcije mletačkih vlasti.

Ne poznavajući je i ne pozivajući se na tu dugu i složenu historiju, a krivo prevodeći natpis, obojica biskupa iz 17. i 18. stoljeća tvrdili su da je ploča jednostavno prenijeta s crkve sv. Mihaila. U stvari drugi biskup Stefano Dall'Oglio 10. VII. 1766. i ne ulazi više u pojedinosti, nego se poziva na raniji dokument u kojem su latinska i ćirilaska ploča bile, kako on kaže, "opisane i od znalaca protumačene" (*descriptae et a scientibus interpretatae*).³⁰

Pritom je biskup Drago 1689. godine ipak znao da je crkva sv. Petra nekada bila i u pravoslavnim rukama ("Et fuit olim Graecorum..."), dok je Dall'Oglio kategorički negativan.³¹

³⁰ Doduše on tu kao izvor navodi biskupa I. A. Zborovca, a ne Draga (naš dokument, ali u sve četiri sačuvane sveska Biskupskog arhiva u Kotoru koja se odnose na biskupa Zborovca (sv. XVII-XX) nismo naišli na takvu dokumentaciju o Sv. Petru. Ukoliko se neka građa Zborovca nije izgubila, pretpostavljam da se biskup Dall'Oglio hronološki prevario. A to se moglo lako dogoditi, jer je biskup Drago (1688.-1708.) naslijedio Zborovca (1658.-1686.). Svakako i Dall'Ogliov je zaključak isti: "... predictas lapides characteribus incisas, traslatas fuisse ab ecclesiis iam diruta Sancti Michaelis Arcengeli da Prevlacha." BAK XLVI, 766. Ploča je prenesena s Prevlake.

³¹ "... Blaterunt tamen Graci (ut ipsi parochiani testantur) eorum ritus olim fuisse hanc ecclesiam, sed in hoc multum errant, constat enim ex antiquis visitationibus eam semper fuisse de iure et ritu, latinorum...", isto.

Ostavljajući po strani, za osnovni smisao natpisa, manje važne pojedinosti,³² poznavao ci ćirilice koje je biskup Drago bio pronašao, zaveli su ga i u pogledu lićnosti kitora crkve, episkopa Neofita. Pa umjesto :”... ja milostju božijov jepiskop zetski Neofit...”, oni ćitaju “ja sluga božji Jovan, pop zecki neofit” (... ego servus Dei, Ioannes, presbiter zecki Iove ex Zeta, neofitus...) To znaći da kititor crkve postaje pop zecki Jovan, a ime Neofit dobija svoje etimološko znaćenje novokrštenika.³³

Još je zanimljivo da se biskup Dall’Oglio upustio i u pitanja arhitekture (“structura ecclesiae”). On smatra da crkva nije ni izgrađena, ni raspoređena “na grćki naćin” i da to mora biti jasno svakome tko dobro uoćava.³⁴ Ali na tome se ne možemo zadržavati jer autor nije iznio na koje to pojedinosti misli kada tako nešto tvrdi. U slućaju Sv. Petra, gdje je postojala prvobitna crkvica sa klaustrom, pa kasnije Neofitova prepravka, još je teže reći kako je sve to teklo.³⁵ Međutim, baš za Neofitovu crkvu postoji mišljenje da je spušteni transept sa pijevnicama, koji je on dao i oslikati, baš tipićan za “rašku školu”.³⁶ Razmišljanja nad novim dokumentima i mogućnost uklapanja dijela klaustra u taj objekt, otvaraju još jednu mogućnost za objašnjavanje takve arhitekture.

Mislim da je vrijedno iznijeti još jedno razmišljanje. U natpisu episkopa Neofita pada u oći nedostatak spomena titulara crkve, pa stoji samo “sazdah hram sij.” Polazeći od teze da je natpis “in situ”, i da se radilo o svima dobro znanoj crkvi, nameće se jedna logićna pretpostavka. Vrlo je vjerojatno da je episkop Neofit smatrao da, pošto ne gradi novi hram nego obnavlja drevnu i svima poznatu crkvu sv. Petra, ne treba ni spominjati ime titulara nego samo “ovaj hram”.

Dodajmo još da je moje bavljenje vizitacijama biskupa Zborovca dovelo do još jednog znaćajnog arhivskog podatka o Sv. Petru. Rijeć je o vizitaciji od 14. V. 1662. godine kada biskup, među predmetima koji nedostaju crkvi, spominje i “ilirske knjige”. To je vezano za našu temu utoliko što je poznato da su “mnogi od bendiktinskih samostana u 12. sigurno, a 11. stoljeću vjerojatno, upotrebljavali isključivo, slavenski jezik,”³⁷ pa bi ovo mogao biti jedan dragocjeni trag dalekih tradicija slavenske službe božje u Bogdašićima.³⁸

³² U invokaciji umjesto “sveteih Vare i Iovana apostola” treba “vrhovnih apostola”, dok je u tekstu neproćitano “sina Prvovjenćanoga” i datacija.

³³ Neos-nov, fytos - posaden.

³⁴ “... structura ecclesiae quae non est more grecorum ellaborata et ordinata, ut omnibus bene videntibus clare patet...”, isto

³⁵ Za rane benediktinske crkvice poznato je da su ih zidali sami monasi, a neke vjernici. Ponekad su tražilo da “opatiya kod crkve uredi cellu tj. da ondje trajno drži po dva ili tri monaha”. *I. Ostojić, Benediktinci... n. dj., I, str. 373.*

³⁶ To je još Bošković 1939. uoćio. *D. Bošković, Dve bokeljske crkve, n. dj., str. 37.*

³⁷ *I. Ostojić, Benediktinci... n. dj., III, str. 367.*

³⁸ “... indiget casulla et librum interprete iliricum et candelabris”. BAK. XXII (XIX) M. Sborovazzo ab anno 1656, str. 418. - Uzgred zabilježimo i jednu vizitaciju biskupa Zborovca Sv. Petru od 25. augusta 1658., a to je svega godinu dana poslije silne tromjesećne opsade i napada Turaka na Kotor 1657. godine. U tim dramatićnim ratnim neprilikama, Zborovac je dolazio samo do podrućja “Pin”, gdje su se u ratno doba sklanjali župljani Sv. Petra. Njihove su kuće najvećim dijelom stradale u turskim paljevinama. Zatim se navodi da je od straha pred Turcima u samoj

Naša se tema iscrpljuje ispitivanjem sukcesija i povezivanjem dva stara natpisa s

arhivskim dokumentima, kao i interakcijama u raznim epohama i vladavinama. Pa ipak, kada donosimo nove dokumente o vizitacijama u cjelini, treba obratiti pažnju i na razne podatke koji proizlaze iz priloženih dokumenata 17. i 18. stoljeća o samoj crkvi, o čemu je djelimično već bilo riječi, zatim o njenim приходima i stanovnicima Bogdašića.

Što se tiče crkve, u prvoj vizitaciji iz 1689. godine stoji da postoje svi rekviziti za obavljanje službe božji i zvonik s jednim zvonom (na preslicu), a drugo je malo zvono iznad oltara. Navodi se i mala, kamena, nepokrivena krstionica, koja je u stvari posuda za svetu vodu. Tu je i srebrna-pozlaćena piksida za hostiju, bez mjesta gdje se pohranjuje, jer se u crkvi ne obavlja krštenje, niti čuva Euharistija. Iz druge vizitacije (10. VII. 1766.) saznajemo da se biskup peo do crkve na konju, s oružanom pratnjom, i tamo iznad drvenog oltara našao palu na platnu s likom sv. Petra apostola, ali pocijepanu i u nedoličnom stanju. Blagoslovljeni su katolički grobovi oko crkve.

Prema podacima iz 1689. godine u Bogdašićima je bilo 130 stanovnika (35 obitelji), a u Mrčevu 100 stanovnika (18 obitelji). Župnik je bio tek izabrani Antun de Rubeis. Na obredu krizme biskup je imao 15 muških i ženskih krizmanika, a zabilježeno je i 14 kumova.

Crkvinari su bili Đuro Perov Petković, Pavao Slavijov i Niko Ivanov Čepalija. Zemljišni prihodi crkve su bili neznatni. Jedan teren zvan "Marovina" u gornjem Tivtu (Crni Plat) držao je Boža Vuksanović i za njega davao godišnje 8 perpera. Još je bila neka zemlja u blizini same crkve, data iz posjeda Tripa Draga, dakle kotorskog plemića, uz naslov da mu se jednom sedmično drži misa za dušu. Kako je zemljište postalo neplodno, biskup Baronius je odredio da se njegovi prihodi dodijele parohu s obavezom da služi misu zadušnicu samo jednom mjesečno. Treći teren, zvan "Žagovac" u kotorskom polju, donosio je jednu "kopelu" sjemena.

Što novo i posebno važno treba istaći na osnovi novih dokumenata i dosta kontroverzne literature ?

1) Vrlo je značajan podatak gdje se u 17. i 18. stoljeću nalazila latinska ploča o majstoru koji je izradio klaustar, pa prema tome i gdje je, vjerojatno, sačuvani dio tog starog klaustara;

2) Dragocjeno je čitanje starih natpisa u 17. stoljeću i prevod ćirilskog teksta na latinski, na osnovi čega smatram da se stvorilo netočno uvjerenje kako je ćirilaska ploča episkopa Neofita ranije bila baš na crkvi sv. Mihaila na Prevlaci, pa je odatle, navodno, prenijeta na Sv. Petra u Bogdašiće;

3) Značajan je podatak da su u Sv. Petru 1662. godine nedostajale "ilirske knjige", što znači da se u toj crkvi glagoljalo;

crkvi sv. Petra boravilo više porodica. Crkva je pljačkana, pa je jedan čovjek i ubijen u crkvi. ("... in Domo supradicto occisum fuisset unum de Bogdasichi in ecclesia, vero hanno (!) preterito multo tempore moratos... diversas familias, viros et feminas, ob timore Turcarum...") Naravno da je biskup odredio da se Misa ne služi prije blagoslova crkve. BAK XXII (XIX), str. 362-263.

4) Na osnovi svega dolazi se do uvjerenja da su se na Sv. Petru desile opisane sukcesije: od benediktinske crkve, s klaustrom i smaostanom (cca 10. - 13. stoljeće), pa preko Neofitove rekonstrukcije s pijevnicama i freskama (13. - 15. stoljeće), do katoličke crkve s kapelama (od 15. stoljeća do danas).

I

Die 12 Julii 1689

Illustrissimus Dominus supradictus accessit cum sociis ad ecclesiam Sancti Petri, villae nuncupatae Bogdasichi et Marcevez et factis solitis cerimoniis, benedicto populo, Missa celebrata, absoluto cemeterio et supra visitationis expositis causis vocatis per principalioribus praefatum villarum, visitavit ecclesiam quae est antiquissima, et fuit olim Graecorum, satis bene disposita, tota lapidea et involtata, habet pavementum pulcrum ex lapidibus marmoreis quadratis, in angulo unius capellae insculpta sunt haec verba in pavimento: In nomine Christi, Dragomirius Rex, claustrum istum construxit Regolus cum magistrum.

Habet baptisterium parvum, lapideum, non copertum, modo inservit pro vasculo aquae benedictae, pixidem argenteam inauratam, sed indiget accommodari, non administratur in predicta Ecclesia baptismum, nec conservatur Eucharistie Sacramentum.

Quoad redditus habet quoddam terrenum in Carniplat, vocatum Marovina, pro perperi octo singulis annis, detentum a Boxo Vucsanovich.

Habet etiam petiam tanquam prope dictam ecclesiam, relictam ex terrenis domini Tryphonis de Dragonibus, hac conditione ut in eadem ecclesia per illius anima celebretur semel in hebdomada, verum tamen cum illius fructus sunt pauci, dispensavit Reverendissimus Dominus Baronius, episcopus Catharenisis, ut supradicta elemosina det curato, pro tempore, et teneatur celebrare semel in mense pro anima supradicti, verum tamen modo redactum incultum.

In prefata ecclesia sunt omnia requisita ad celebrationem, campanile cum unica campana ab extra intusque; aliam parvam unicam super altare et reggitur a procuratoribus Giuro Perov Petcovich et Pavo Slavio et Nico Ivanov Chiepalia.

Item unum terrenum in plano Cathari, vocatum Sagovaz, unius copelle seminis.

Parochus est Dominus Antonius de Rubeis, nuper electus, familiae in Bogdasichi sunt 35, anime 130, in Marcevez vero 18, anime 100, in prefata ecclesia habuit sacramentum confirmationis: (izostavljena imena)

(Lijevo margina teksta na listu 115/t)

Inscriptio translata ex ecclesia Sanci Michaelis, ex loco Prevlaca, seu Barda, et nunc remissa in ecclesia Sancti Petri Bogdascichi in faciem ecclesiae, ut sequitur: (ćirilica)

Va ime oca i sina i duha svetoga i svete Bogorodice i svetieh Vare i Iovana apostola, ja sluga Boži Iovan, pop zecki Neofit, sazidah hram sveti va oblast svetago Mihaila va dni po blagočastivago i Bogom državnago i svetorodnago gospodina krala Stefanov Uroša i najprvo zaradi krala Stefana, unuka svetago Simeona Nemane, va leto ...i na miesti...

Translacio supradictorum: In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti et sancta Dei
Genitricis et sancte Barbare et Ioannis Apostoli, ego servus Dei, Ioannes, presbiter zecki
Iove, ex Zeta, neofitus, extruxi templum sanctum tutelari sancti Michaeli, in diebus hon-
orificentissimi et Deo observantissimo, et sanctae

(Desna margina teksta na listu 115/t)

nato Domino Regi Uroscio Stephani, precipue erga Regem Stephanum, pronepotem sancti
Simeonis Nemagnae, anno 1097... Posuit 12 Kalendis...

(latinica:) Va ime ocza i Sina i Duha Svetoga i svete Bogorodice i svetieh Vare i
Iovana Apostola, ia sluga Boxii Iovan pop zeczki neofit sazidah hram sveti va oblast sveta-
go Mihaila, va dni po blagocastivago i Bogom darxavanago i svetorodnago gospodina
Kraglia Stefana Urosca i naiparvo zaradi Kraglia Stefana, unuka svetago Simeona
Nemagnie, va leto 1097 i namiesti 12...

BAK, BI XXI Drago (Marinus Drago), str. 115 - 115/t

II

/10. VII 1766/

... Demum, Dominatio Sua cum convisitatoribus, omnes equitando, associatus a parochian-
is de Bogdasichi, Cavaz, Marcevez et Odoglien, armis instructis, pervenit ad ecclesiam
principalem, sub titulo Sancti Petri in Marcevez, domum parochialem prope habentem, et
ibi, ac eadem die eam visitavit.

Ingressus ecclesiam cum cantu et oratione, invenit altare ligneum cum palla represen-
tantem imaginem sancti Petri apostoli in tella depictam, sed pene totam laceram et omni-
mode indecentem.

Mensa est lapidea cum petra sacra in medio inviolata eique equata, sed non tella
certa cooperta. Ideo ordinavit Dominatio Sua ut quamprimum provideantur tellae caeratae
pro unaquaque ecclesiam.

Hic habuit sermonem ad populum et fecit consuetam absolutionem pro defunctis lat-
tinis, hic solis tumulatis extra ecclesiam.

Celebratae fuerunt Missae a convisitatoribus et Dominatio Sua fatigatus a longissi-
mo itinere, intravit domum parochi et quievit.

Ecclesia praedicta esse videatur antiquae extructionis, cuius structura est optime et
proportionate facta, fornice cooperta et marmoreo pavimento bene ordinata. Nullo docu-
mento apparet quo seculo ipsa extracta sit, blaterant tamen Greci (ut ipsi parochiani tes-
tantur), eorum ritus olim fuisse hanc ecclesiam, sed in hoc etiam multum errant, constat
enim ex antiquis visitationibus eam semper fuisse, de iure et ritu, latinorum, quibus docu-
mentis adjungitur preasens structura ecclesiae, quae non est more grecorum elaborata et
ordinata, ut omnibus bene videntibus clare patet. Extant quaedam memoria in prospectu
ecclesiae, muro aequate et in lapide, antiquis characteribus incisae, nec non alia, cum pau-
cis litteris in angulo ecclesiae pavimento connexa, quae infra, in fine huius visitationis

erunt descriptae et a scientibus ineterpretatae, sicut compertum fuit in offitio Curiae Episcopalis, sub Illustrissimo et Reverendissimo quondam episcopo Ioanni Antonio Sborovatio, in qua habetur etiam documentum praedictas lapides characteribus incisas, translatas fuisse ob ecclesiam iam diruta Sancti Michaelis Arcangeli de Prevlacha.

BAK, BI XLVI (Stephanus de Oleo), str. 766 - 768

INTORNO ALLA SUCCESSIONE DEI RITI SACRI NELLO STESSO EDIFICIO A

BOGDAŠIĆI A BOCHE DI CATTARO

Miloš Milošević

In base alle visitazioni del XVII e XVIII secolo recentemente ritrovate nell'Archivio vescovile di Kotor (Cattaro), l'autore espone alcuni nuovi punti di vista "Intorno alla successione dei riti sullo stesso edificio a Bogdašići", sopra Tivat a Bocche di Cattaro.

Si tratta della chiesa di S. Pietro, nella quale si sono conservate due iscrizioni in pietra. Una in latino, senza data, sul maestro Regulus, che fece erigere il chiostro, e l'altra in cirillico, del 1269, sul vescovo Neofita, che fece costruire la chiesa.

Sono abbastanza numerosi i testi che si sono occupati di questi problemi pluristratificati, dai primi benedettini, alla presa in possesso da parte della chiesa ortodossa, al tempo del regno dei Nemanja, fino alla restituzione alla chiesa cattolica.

Per quanto riguarda Bogdašići alcuni ritengono che proprio qui avvenne la successione ricordata, mentre altri presuppongono che le lapidi menzionate furono trasferite da altri edifici.

Analizzando i testi delle visitazioni, che sono allegati, e la controversa letteratura in questione, l'autore conclude che entrambe le lastre in questo luogo sono da considerarsi "in situ", e che a S. Pietro si svolsero le seguenti successioni: da chiesa benedettina, con convento e chiostro (ca. X-XII sec.), attraverso la ricostruzione di Neofito con le cantorie e gli affreschi (XIII-XV sec.), a chiesa cattolica con cappelle (dal XV sec. ad oggi).

L'autore sottolinea il fatto che S. Pietro non è una comparsa isolata e storicamente incerta, ma che invece s'inserisce in tutto un sistema di dieci conventi e chiese, sicuramente ubicati, legati all'azione missionaria dei benedettini sul ristretto territorio delle Bocche che gravita intorno alla chiesa di S. Pietro.

L'autore presenta inoltre tracce archivistiche indicanti che a S. Pietro si usava la liturgia glagolitica e spiega come mai, a causa della lettura e della comprensione errata di un testo cirillico del XIII sec., si è ritenuto che la lapide con iscrizione fosse stata qui trasferita da Prevlaka.